

А. С. ПУШКИН И БЪЛГАРИТЕ

Емил Георгиев

Излязъл из тъмното Средновековие през втората половина на XVIII век, българският народ навлиза в съвременния европейски общественно-политически живот, намира пътища към новата икономическа дейност на Югоизточна, Източна и Средна Европа, изстъпва се на арената на борбата за свобода, която през епохата водят поробените от феодализма народи. И значителни дейци на европейския общественно-политически и културен живот срещат неговите представители по своя път.

Срещите на европейските писатели с българите оставят интересни, а нерядко и значителни следи в съвременните литератури. Тези срещи можем да започнем с едно голямо име — Александър Сергеевич Пушкин. Срещата на великия руски поет с ярки и колоритни образи на българи оставя известна дияра в творческия му път, ето защо тя не може да не извика интереса на литературния историк.

С българи Пушкин се среща по време на своето заточение в Кишинев, Бесарабия.

Както е известно, кишиневският период от живота и дейността на Пушкин обхваща времето от есента на 1820 г. до лятото на 1823 г. Пушкин пристига в Кишинев, за да заеме чиновническо място в канцеларията на генерал И. Н. Инзов. Кишиневският период е твърде важен в развитието на поета. Той възмъжава, неговият идеен мир се обогатява, неговият поетически талант процъфтява. Заточението не пречупва неговата свободолюбива природа. Неговата ненавист срещу тираничната власт се закалява.

Кишинев в оная епоха е бил малък пограничен град. Населението му е било твърде пестро, главната му маса се състояла от молдовани, българи и евреи. Българите населявали особен квартал, който носел названието „Булгария“.¹

Биографите на Пушкин малко говорят за неговите връзки с кишиневските българи. Не е било възможно Пушкин да не ги опознае. Той прекарва в Кишинев продължително време. Твърде важно е положението, че генерал Инзов, при когото е служел, е бил назначен в Кишинев за попечител на колонистите в южния край. Българите са попадали под попечителството на Инзов и в служебните задължения на Пушкин е било да поддържа връзки с тях.

Биографите обикновено говорят, че по време на кишиневското заточение Пушкин се вгълбил в себе си, увличал се по Байрон, проявил интерес към Наполеон, който умира в 1821 г. Всичко това, разбира се, е вярно. Но вярно е също, че Пушкин е заживял и в оня свят, в който се е намирал — за него нов свят, с нови хора. Младият още поет е поглъщал с жадна душа всичко ново, всичко, което не е познавал дотогава. Въвежда в своята поезия нови образи — познати на Южна Русия, чужди на северния Петроград, откъдето е дошъл. Произведенията му от началото на 20-те години говорят за силна склонност към романтизма, а романтизмът е между другото интерес към нови хора, към непознати страни на живота, към екзотиката на Ориента. Само 8 години преди идването на Пушкин в Кишинев, Бесарабия е минала под вла-

¹ Сравни П. Бартенев, Пушкин в Южной России. Материалы для его биографии, Москва 1862, стр. 44.

ста на Русия. Преди това тя се е намирала под турска власт и Кишинев е имал още полу-ориенталски вид.

От кишиневския период (1821 г.) е останало незавършеното стихотворение на Пушкин „Чиновник и поет“. То потвърждава напълно това, което казахме: интереса на поета към живота на Кишинев, към неговото пъстро население и по-специално към българите. „Чиновникът“ (както научаваме от Пушкиновия дневник: М. И. Лекс) среща поета и го пита къде отива, като предполага, че отива извън града, да диша утринния зефир и да мечтае със своята муза в уединение и безгрижие. Пушкин обаче отвръща, че отива на пазара, защото обичал пазарското вълнение и назовава присъстващите там евреи и българи:

„Нет, я собираюсь на базар,
Люблю базарное волнение,
Скуфы жидов, усы болгар
И спор и крик, и торга жар,
Народов пестрое стеснение.
Люблю толпу, лохмотья, шум —
И жадной черни лай свободный.“

Българите са спрели вниманието на поета, както се вижда от стихотворението, защото са били съществена част от пазарската тълпа. Пушкин ги отделя от другите с тяхната колоритност.

През пролетта на 1821 г. Пушкин е свидетел в Кишинев на важно събитие, което го развълнувало дълбоко. През Прут преминава водачът на хетеристкото движение княз Александър Ипсиланти начело на въстаническа дружина, за да вдигне на въстание дунавските княжества срещу отоманските поробители. На няколко часа от Кишинев се повежда историческата битка при Скуляни. Куршумите свирят край ушите на руските граничари. Кишинев е разтревожен, силно развълнуван поради характера на населението си, намерило тук убежище от отоманските поробители. Русите са нашрек. Не ще ли започне отново война с Турция?

Въстаниците обаче биват разбити. Останалите живи хетеристи и техните съюзници търсят спасение в Русия, идат в Кишинев. Русия ги приема. Между преминалите Прут въстаници е и българинът Кърджали. Бил се е храбро и е ранен.

Биографите на Пушкин проследяват неговия жив интерес към въстанието. Поетът замисля журнал за гръцкото възраждане, но скоро се отказва от идеята си. В своя дневник отбелязва: „Аз съм твърдо уверен, че Гърция ще възтържествува и че 2 500 000 турци ще останат цветущата Елада на законните наследници на Омир и Темистокъл.“ Но Александър Ипсиланти не буди възторга му. „Александър Ипсиланти — пише той в повестта „Кърджали“ — бе лично храбър, но нямаше свойствата, нужни за ролята, която прие тъй горещо и така неосторожно.“ Затова пък българинът Кърджали завладява вниманието му, буди творческото му въображение. Кърджали носи черти, с които по оценката на поета може да бъде изградено и по-голямо литературно произведение. Пушкин замисля поема за него.¹ Зае обаче с други поетически концепции, той бави изпълнението на своя замисъл, но този замисъл остава жив в душата му.

Приведеното по-горе стихотворение „Чиновник и поет“ от 1821 г. отразява онзи интерес, който се поражда у поета към Кърджали. След като „поетът“ разказва на „чиновника“ къде отива, на свой ред го пита къде той отива. „Чиновникът“ подхваща разговор за Кърджали:

„Сопровождайте вас рад бы я,
Чтоб слышать ваши замечанья;
Но службы долг зовет меня.
Простите, нам не до гулянья.“
— Куда ж? —
„В острог — сегодня мы
Выпровадим из тюрьмы
За молдаванскую границу
... Кирджали.“

¹ Виж коментарите към А. С. Пушкин, Полное собрание сочинений в шести томах под редакцией М. А. Цявловского, т. IV, Москва — Ленинград 1936, стр. 743.

Както сам отбелязва, Пушкин получава сведения за предаването на Кърджали на турците, които смята да използва в епоса си за Кърджали и които използва за повестта „Кърджали“, от тоя „чиновник“, М. И. Лекс.

Тепърва в 1828 г. Пушкин започва да пише стихотворно епическо произведение „Кърджали“. До нас е стигнало само неговото начало. В запазенния откъс Кърджали още не се явява. У нас буди интерес отношението на поета към българите. Пушкин рисува българско поселище при вливането на малка рекичка в Прут. Животът на това поселище е представен идилично. Поетът гледа на българите с очите на романтик: те живеели „в безгрижна дивост“, пазели „родителските нрави“, прехранвали се с труд и не се интересували от големите политически събития на епохата. Ето целия откъс:

К и р д ж а л и

В степях зеленых Буджака,
Где Прут, заветная река,
Обходит русские владенья,
При бедном устье ручейка
Стоит безвестное селенье.
Семействами болгары тут
В беспечной дикости живут,
Храня родительские нравы,
Питаюсь... трудом,
И не заботятся о том,
Как ратоборствуют державы
И грозно правят их судьбой.

Идиличната картина говори, че Пушкин, както и почти целият образован свят по това време, още не е открил робската мъка на българския народ. За това е бил виновен и самият български народ, който все още не е изявил велегласно своето робско положение, не се е включил със значителни политически акции и културни постижения в общославянския и общоевропейски политически и културен живот.

Големият поет не написва замислената и започната поема. Темата за Кърджали обаче остава в съзнанието му и в 1834 г. той се възвръща към нея, за да я обработи в неголямата повест „Кърджали“. Повестта излиза от печат още същата година, в декемврийския номер на известната „Библиотека для чтения“.¹

Повестта „Кърджали“ Пушкин написва въз основа на непосредствени впечатления или на разкази на очевидци. За това има съобщение и загатване в самия ѝ текст. Подхващайки историята на Кърджали, авторът се спира върху събитията и образите на хетеристкото въстание. Към това въстание той се обръща едва ли не като негов историограф. Ако припомним, че Пушкин написва повестта си по времето, когато се занимава с исторически проучвания и по-специално с историята на Пугачевия бунт, това не може да учудва. Както сам изповядва, по това време поетът не бил написал „никакво художествено произведение“. Навярно образите на Пугачевия бунт будят асоциации с образите на хетеристкото въстание, образът на Пугачев по-специално навярно извиква спомена и интереса за Кърджали. Историографията не обхваща цялата творческа същност на поета, художественото му съзнание е живо, в него се пораждат очертанията на образите от „Капитанска дъщеря“. Връщайки се към спомените и бележките си от кншиневския период, Пушкин рисува образа на пленения въображението му българин, като включва в разказа си своите бележки за хетеристкото въстание, които имат документална стойност.

С какво Кърджали молепсва художественото съзнание на поета?

Още в началото на повестта Пушкин съобщава: „Кърджали на турски език означава вятър, юнак.“ Историята на Кърджали, разказана от поета, е история на мъжеството, решимостта,

¹ Библиотека для чтения, 1834, т. VII, кн. 12.

хладнокръвието. Очевидно художественото съзнание на Пушкин е било завладяно от герон-
чeskото начало в живота,

Пушкин започва повестта си с думите: „Кърджали беше родом българин.“ Съобщавайки по-нататък, че названието „кърджали“ (т. е. кърджалия) значело на турски „витяз“, „юнак“, Пушкин отбелязва: „Неговото истинско име аз не зная.“

Образът на Кърджали в повестта на Пушкин, както и в едноименния роман на Михаил Чайковски поставя въпроса за участието на българи в кърджалийското движение. Няма съмнение, че е имало и българи кърджалии: българи, засегнати тежко от гнета на робството и по други причини, са участвували в кърджалийското движение и са рушили заедно с други елементи на държавата разпадащата се вече турска феодална империя. Кърджалия е бил прочутият Индже войвода, за когото пее народната песен. Под негово водачество са участвували много българи в кърджалийското движение. Когато обаче кърджалиите стават истински мор за българското население, те се отдръпват от това движение.²

У Пушкин Кърджали не е представен като борец срещу едно варварско робство, за една велика освободителна идея. Той е разбойник. Като такъв е въведен още в началото на повестта със своите разбойнически дела всял ужас на цяла Молдавия. Разказан е веднага епизод с неговите разбойнически набези. Заедно с арнаутин Михайлаки нападнали българско село. Запалили го от двата края и започнали да крещат: „Кърджалини! Кърджалини!“ Порали ужаса, който кърджалините изобищо всявали, селяните се разбягали и двамата разбойници могли безпрепятствено да грабят.

За отбелязване е, че Пушкин включва в произведението си подробен разказ за въстанието на Ипсиланти, но образа на Кърджали не разкрива на фона на робството на неговия народ.

¹ Сравни С. И. Самойлов, Народно-освободительное восстание 1821 г. в Валахии, сп. Вопросы истории, 1955, № 10, стр. 94 сл.

publiennes, Paris 1956, цитираният. Самойлов изнася, че още в 1817 г. били много голяма хайдушка чета от около 300 души, начело на която застанали „албанецът“ Кърджали, сърбинът Шведко и румънният Михалаки. Четата изземвала ограбените от народа богатства на турци и фанариоти и ги връщала на народа. Когато избухнало въстанието от 1821 г., Кърджали и Михалаки заедно с 200 четници се присъединили към Александър Ипсиланти, а Шведко с останалите 100 четници подпомогнал Тудор Владимиреску.

на фона на борбите на тоя народ срещу неговите угнетители. Не го разкрива като герой, който е изпълнен с омраза към живота на колене, който напуска тоя живот, макар че рискува всеки миг главата си. Може би положението, че русите го предават на яшкия паша като разбойник, е причина авторът да го види като такъв.

Но и като разбойник Кърджали не е несимпатичен на своя автор. Отбелязахме, че в кинешевския период от своя живот и своята литературна дейност Пушкин се увлича по Байрон и романтизма, а романтиците и байронистите виждат в разбойника личност, която се противопоставя на отчуждения от тях обществен ред, която отмъщава за неправдата, която има свои закони. Видяхме, че Пушкин се доближава до образа на Кърджали чрез образа на Пугачев.

Макар и представен като райзбойник, Кърджали излиза пред читателя на фона на борбата срещу турските поробители. Турските поробители той нарича свои врагове. Бил се е с тях и е отстъпил ранен. Уж е постъпил под знамената на Александър Ипсиланти, за да се обогати за сметка на турците, не само че не забогатява, но дава последните си 20 бешлика, както съобщава това Пушкин, на Сафянос, за да продължи борбата, след като самият той е ранен.

Поетът рисува портрета му, очертавайки един наистина привлекателен образ. „Витяз“. С правилни и сурови черти на смугло лице. Висок на ръст и широкоплещест. Притежава необикновена физическа сила. И окован във вериги, запазва „горд и спокоен вид“. Не моли полицейския чиновник, който трябва да го предаде на турците, за себе си, а за семейството си — за жена си и детето си: да не пострадат заради него. Турците, на които бива предаден да го пазят, го „уважават“. Те жадно слушат неговите „чудни разкази“.

Най-хубавите черти на своя герой — ум, мъжественост, сила и ловкост — Пушкин разкрива в последната част на своята повест. До тая част повестта има най-вече очерков характер: нейният автор ни въвежда в исторически събития, рисува най-вече статично портрета на Кърджали. Последната част на повестта получава белетристична и драматична жизненост, Пушкин рисува героя си в действие, в действие разкрива неговите черти.

Осъден на смърт, Кърджали не изпада в отчаяние, но скроява план да избяга. Планът му за освобождение е колкото остроумен, толкова и разчетен на ловкостта и силата: Кърджали съобщава на охраняващите го седмина турци, че притежава заровено съкровище и че то вече няма стойност за него, понеже ще умре; турците свалят веригите му, за да ги заведе на мястото, където е скрито съкровището; Кърджали ги отвежда далече от Яш и когато турците му дават ятаган, за да изкопае съкровището, той убива един от тях и му взема пищовите; останалите шестима турци, виждайки страшния разбойник въоръжен, се разбягват.

Макар и малка по обем, повестта на Пушкин обработва един богат сюжет. Авторът наистина не навлиза по-дълбоко в жизнения път на своя главен герой, за да го доведе до участието му в хетеристкото въстание. Не е проявил по-голям интерес към народа, който го е излъчил, въпреки че подчертава народността на своя герой. Приема официалното мнение за Кърджали, не възражава против предаването му от руските власти на неговите врагове, чувствавайки може би трагичната вина на своя герой, който е нападнал село на своите съотечественици. Повестта обаче разгъва една героическа концепция и в това е нейното значение. Действието ѝ извайва един епически герой, с бурен, необикновен живот, с ум, воля и размах, жизнен и величествен. Със своята воля да отмъсти веригите си той е възпален устрем към свободата.

Пушкин разказва широко събитията, които би трябвало да бъдат фон на неговата повест. Разполагайки със събрани лично от него данни за хетеристкото въстание и лични впечатления за това въстание и неговите дейци, той ги е нарисувал по-широко, отколкото е било нужно това за историята на Кърджали, с историографска достоверност и свои оценки на историческите личности. Така както е дадена, историографската експозиция е може би по-подходяща за глава в обширен исторически роман. В кратката повест обаче тя престава да бъде фон, на места остава със свое самостоятелно значение. Това положение води литературни историци и коментатори на повестта до противоречия при дефинирането на нейния жанр. Те определят произведението ту като повест, ту като очерк, ту като „бележки“, плод на интереса на Пушкин към хетеристкото въстание.

За повестта си Пушкин е използвал и своите впечатления и бележки за Кишинев и живота в него. Пред читателя заживява „полутурската“ Бесарабия. Пъстрото население на Кишинев излиза със своето многолико разнообразие, с опит на поета да характеризира отделните му представители. Обрисувани са живописните образи на „арнаутите“, преминали в Бесарабия след разгромяването на хетеристкото въстание. Твърде детайлно са изписани носите на „арнаути“, молдовани, евреи. Като непознато на русите превозно средство подробно се рисува каруцата, пристигнала, за да отведе Кърджали в Яш. Не е отминат и провинциалният руски полицейски чиновник, при чието изображение прозвучава известна гоголевска интонация.

Мирват се накрай образите на поробителите на балканските народи. Пушкин не ги атакува за упражнявания от тях гнет, но не е скрил, че няма високо мнение за тях. Седмината турци, които охранявали Кърджали, били хора прости и в душата си такива разбойници, какъвто бил и самият Кърджали. За да се спаси от страшната смърт: набиване на кол, Кърджали използва тяхната алчност.

Въпреки историографския материал и материала из кишиневския живот, историята и образът на Кърджали не загубват от своето драматично напрежение, съответно от своята яркост и колоритност. Изложението за хетеристкото въстание и кишиневските впечатления и бележки на автора от гледна точка на историята за Кърджали представят съгъстена историческа атмосфера, из която израства Пушкиниевият герой. Поетът го моделира умело, ясно и сполучливо показва неговата игра с живота и смъртта. Целта е да се разкрие, че за него няма нищо невъзможно. Авторът го превръща в герой-легенда.

С такъв величествен, внушителен, ярък герой повестта, която се е родила изпод перото на великия поет, представя прослава на героизма, прослава, която буди енергията, силата и мъжеството на читателя.

Запознали се с Пушкиновата повест, българските възрожденци я възприемат като актуално за своята епоха произведение. Със своя главен герой-българин тя буди тяхното национално самочувствие, и, разбира се, и борческата стихия, за която говорихме. Повестта е била преведена на български от Михаил Греков, другар на безсмъртния революционер Васил Левски, а Любен Каравелов помества с готовност превода му във в. „Независимост“.¹

¹ Сравни подробности у Ив. Кр. Стойчев. За първите преводачи на „Кърджали“ от А. Пушкин и М. Чайковски, Годишник на Българския библиографски институт „Елин Пелин“, т. VI 1956—1957, стр. 185 сл. Повестта излиза във в. Независимост, бр. 14 и 15 от 19 и 27 януари 1874 г.